

УДК 349.42

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

**Н.В. КРАВЕЦЬ, здобувач¹,
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»**

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану правового закріплення екологізації аграрного виробництва як принципу аграрного права. На підставі аналізу нормативно-правових актів і теоретичних джерел запропоновано пропозиції щодо вдосконалення чинного аграрного законодавства у цій сфері.

Принцип екологізації аграрного виробництва, екологічні вимоги, правове закріплення.

Проблема охорони і збереження навколишнього природного середовища у процесі господарської діяльності завжди стояла гостро. Однією із сфер господарювання, де виробничо-господарська діяльність безпосередньо пов'язана з використанням природних ресурсів є сільське господарство. Адже основним засобом аграрного виробництва є земля (земельні ділянки сільськогосподарського призначення), а також інші природні ресурси (водні, лісові). Особливої актуальності це питання набуває сьогодні. Це зумовлюється, на нашу думку, такими чинниками, як: а) триваюча екологічна криза на нашій планеті, коли навколишнє природне середовище зазнає величезного техногенного навантаження від діяльності людини. Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, глобальна екологічна проблема займає важливе місце серед проблем загальнолюдського масштабу і знаходить свій прояв у формі пошуку оптимальної альтернативи у взаємовідносинах суспільства з природним середовищем в умовах науково-технічного прогресу. Сутність сучасної екологічної проблеми полягає у зміні природного середовища існування людства, у швидкому зменшенні природних ресурсів, у послабленні відновлювальних процесів у природі, що ставить під загрозу майбутнє людського суспільства [1, с. 148]; б) широке застосування у процесі аграрного виробництва різноманітних хімічних речовин (добрив, пестицидів, агрохімікатів у рослинництві, стимуляторів росту, гормонів, антибіотиків у тваринництві тощо), що справляє негативний вплив на стан сільськогосподарських земель, вод та ін. природних об'єктів. Окремою проблемою залишається утилізація тисяч тонн непридатних до

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор А.М. Статівка

використання пестицидів і агрохімікатів; в) широке використання генетично-модифікованих організмів при виробництві сільськогосподарської продукції, здебільшого рослинного походження (пшениці, сої, кукурудзи, цукрового буряку та ін.). Однак ще й досі їх вплив на навколишнє середовище з точки зору безпеки є недостатньо дослідженим. Також це пов'язано з необхідністю забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, що передбачає забезпечення населення держави необхідною кількістю продовольства, за умов належної якості цього продовольства. Отже, проблема екологізації аграрного виробництва є вкрай актуальною. Підтримується дана теза і у спеціальній літературі. Так, на думку російської дослідниці О.Л. Мініної, необхідність екологізації сільського господарства зумовлюється тим, що воно є галуззю, яка: по-перше, безпосередньо залежить від стану всіх природних об'єктів і ресурсів – родючості ґрунтів, чистоти вод, наявності захисних та інших лісів, радіаційного фону, від процесів зміни клімату; по-друге, є одним із забруднювачів навколишнього середовища – насамперед у зв'язку із використанням пестицидів і агрохімікатів, а також й завдяки відходам великої рогатої худоби (так, комплекс з розведення свиней потужністю 108 тис. голів викидає в атмосферу кожної години 1,5 млрд. мікробних тіл, 159 кг аміаку, 14,5 кг сірководню, 29,9 кг пилу [2, с. 214]); по-третє, виробляє продукцію, що споживається людиною як їжа, отже, безпечність і якість цієї продукції є найважливішими складовими якості життя, здоров'я населення [3, с. 86].

Здійснення сільськогосподарської діяльності не тільки справляє вплив на навколишнє середовище, але й одночасно суттєво обумовлене ним. Це зумовлюється такою особливістю сільськогосподарського виробництва як використання землі у якості основного засобу виробництва. Сільське господарство використовує могутній природо-ресурсний потенціал, який включає насамперед 41,84 млн. га сільськогосподарських угідь. При цьому постає питання про охорону та захист земель та інших природних об'єктів, що використовуються при здійсненні сільськогосподарської діяльності. Адже на сьогодні у цій сфері наявні суттєві проблеми. Зокрема, розораність сільськогосподарських угідь досягла 72 %, а у деяких регіонах перевищує 88 %. До обробітку залучені малопродуктивні угіддя [4]. Дози мінеральних і органічних добрив, що вносяться, не компенсують втрату (при збиранні врожаю) поживних речовин ґрунтів. Подальша деградація і вибуття сільськогосподарських угідь з обігу можуть призвести до повної стагнації сільськогосподарського виробництва. Все це вимагає вжиття необхідних організаційно-управлінських, правових та економічних заходів з боку держави.

Останнім часом державою розпочато здійснення екологічної політики у сільському господарстві, прийнято деякі нормативно-правові акти. Правову основу регулювання відносин у сфері екологізації аграрного виробництва становить Конституція України [5]. Стаття 3

Конституції проголошує людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Згідно з ч. 2 ст. 3 права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це положення знаходить свій розвиток у ст. 16 Конституції України, де закріплено, що забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком нашої держави. Надалі вказані положення конкретизуються у правах та обов'язках громадян, що декларуються Конституцією України (ст. 50, 66).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [6] завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною. У ст. 3 цього Закону закріплено основні принципів охорони навколишнього природного середовища. Серед них можна виділити такі, що мають безпосереднє відношення до сфери сільськогосподарського виробництва, це: а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської та іншої діяльності; б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій; д) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища; е) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду; є) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище; ж) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища та ін.

Пріоритети національних інтересів України у галузі забезпечення розвитку аграрного виробництва та екологізації аграрних виробничих

відносин закріплені й у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [7]. На основі аналізу ст. 6 даного Закону до них слід віднести наступні: а) гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; б) створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки; в) збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів (у тому числі в процесі аграрного виробництва); г) зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; д) інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір.

Подальшого розвитку та деталізації положення Конституції України та вказаних вище Законів набувають у Законі України від 21 грудня 2010 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [8]. Цей Закон носить загальний характер, отже сфера його дії поширюється і на відносини, що виникають у сфері сільськогосподарського виробництва і є предметом регулювання аграрного права. Відповідно до розділу 1 даного Закону сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва. Вбачається, дане положення Закону особливої актуальності набуває саме стосовно такої галузі економіки нашої держави, як сільське господарство.

У зв'язку з цим відповідно до положень розділу 1 цього Закону наша держава має забезпечити інтеграцію екологічної політики до галузевих політик (в тому числі до державної аграрної політики), обов'язкове врахування екологічної складової при складанні стратегій, планів і програм розвитку України, впровадження екологічного управління на підприємствах, екологізацію господарської діяльності. Згідно з положеннями розділу 3 цього Закону до стратегічних цілей та завдань державної політики у сільському господарстві віднесено створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 р. їх використання та двократного збільшення площ їх використання. З цією метою пропонується державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище. Слід зазначити, що світова практика довела можливість значного зменшення екодеструктивного впливу на довкілля завдяки екологічно збалансованому розвитку. Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, інноваційна діяльність в Україні може і повинна

стати одним із головних інструментів в оздоровленні природного середовища, враховуючи, що здійснення процесу створення і використання екологічних інновацій є однією з форм природоохоронних заходів [9, с. 110]. До стратегічних цілей державної екологічної політики згідно з положеннями розділу 3 Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» належить також запровадження до 2020 р. системи екологічного маркування товарів і продуктів харчування. Це безпосередньо стосується аграрного сектору економіки нашої держави, оскільки продукція, яка ним виробляється, здебільшого і являє собою продукти харчування або сировину для їх виготовлення.

Переходячи до рівня спеціального аграрно-правового регулювання екологізації аграрного виробництва, слід зазначити, що Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [10] проголошує пріоритетність розвитку агропромислового комплексу в національній економіці, що зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства. Стосовно ж закріплення правових засад принципу екологізації аграрного виробництва, вказаний Закон у ст. 4 до основних напрямків підвищення ефективності діяльності суб'єктів аграрного сектору відносить сприяння впровадженню ресурсозберігаючих, безпечних та екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Окрім того, ст. 4 даного Закону до шляхів реалізації основних пріоритетів державної аграрної політики віднесено: а) у сфері розвитку земельних відносин – впровадження і фінансове забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель, зокрема зменшення розораності земель, системи захисту їх від водної і вітрової ерозії, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, агролісомеліорації та меліорації земель, рекультивації порушених земель, стандартизації та нормування у сфері охорони земель; запровадження ефективної системи охорони родючості ґрунтів та системи їх моніторингу, проведення суцільної агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення; б) у сфері підвищення ефективності діяльності суб'єктів аграрного сектору – розроблення та впровадження програми розвитку виробництва біопалива; посилення державної підтримки боротьби із шкідниками і хворобами рослин, впровадження надійних систем їх попередження; в) у сфері державної політики щодо розвитку ринків продукції сільського господарства і продовольства – посилення захисту прав споживачів шляхом удосконалення державного контролю якості та безпеки продовольчих товарів, гармонізація національних стандартів з міжнародними, зокрема стандартами Європейського Союзу та ін.

Вимоги щодо екологізації аграрного виробництва містяться і в інших спеціальних актах аграрного законодавства. З аналізу змісту норм Закону України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 р. [11]

вбачається, що законодавець головним пріоритетом екологічної безпеки у сфері діяльності, пов'язаної з використанням пестицидів та агрохімікатів при здійсненні сільськогосподарської діяльності, проголошує збереження здоров'я людини і охорону навколишнього природного середовища по відношенню до економічного ефекту від застосування пестицидів та агрохімікатів, мінімізацію їх використання за рахунок впровадження екологічно безпечних методів захисту рослин та боротьби зі шкідниками, безпеку для здоров'я людини і довкілля під час їх виробництва, транспортування, застосування, проведення державних випробувань, їх державної реєстрації тощо.

Перелік екологічних вимог, дотримання яких є обов'язковим під час проведення меліорації сільськогосподарських земель, містить Закон України «Про меліорацію земель» від 14 січня 2000 р. [12]. Серед них: а) раціональне використання земельних, водних, лісових та мінерально-сировинних ресурсів; б) охорона ґрунтів від виснаження, засолення, заболочення, насичення шкідливими речовинами, погіршення властивостей; в) запобігання негативному впливу меліоративних заходів на рослинний і тваринний світ; г) охорона поверхневих і підземних вод від забруднення та виснаження та ін. Відповідно до ст. 31 Закону проектна документація на проведення меліорації земель сільськогосподарського призначення має містити матеріали оцінки впливу на навколишнє природне середовище і довідку про екологічні наслідки запроєктованої діяльності, відповідно до вимог Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» і «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. [13].

Екологічні вимоги щодо використання у процесі аграрного виробництва окремих видів природних об'єктів містяться також у таких актах законодавства України, як Земельний кодекс України [14], Водний кодекс України [15], Кодекс законів про надра [16], Закон України від 16 жовтня 1992 р. «Про охорону атмосферного повітря» [17] та ін. Так, до обов'язків власників земель сільськогосподарського призначення та землекористувачів відповідно до ст. ст. 91, 96 Земельного кодексу, окрім інших, належать наступні: забезпечувати використання їх за цільовим призначенням; дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля; підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних та осушувальних земель та ін. Аналогічні обов'язки закріплено й у актах спеціального аграрного законодавства – Законі України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» [18] (ст.15), Законі України від 15 травня 2003 «Про особисте селянське господарство» [19] (ст. 7) та ін. Отже, одним з основних обов'язків сільськогосподарських виробників є раціональне та ефективне використання земель сільськогосподарського призначення в процесі аграрного виробництва. Подальшу деталізацію норми щодо охорони

земель при здійсненні сільськогосподарської діяльності отримали у Законі України від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель» [20] (ст.ст. 35–37).

Таким чином, можна констатувати, що система законодавства у сфері екологізації аграрного виробництва включає декілька рівнів норм: 1) конституційні норми; 2) норми загального характеру (наприклад, Закон України «Про основи національної безпеки України»); 3) норми екологічного законодавства; 4) спеціальний рівень – норми аграрного законодавства. Окремо слід виділити норми міжнародно-правового характеру у цій сфері – це міжнародні договори, конвенції, а також акти регіонального характеру (як наприклад, Регламенти Ради ЄС).

Вбачається, що принцип екологізації аграрного виробництва має знайти більш чітке й однозначне закріплення у чинному аграрному законодавстві, зокрема у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року». Статтю 2 вказаного Закону доцільно доповнити окремим підпунктом, виділивши серед цілей державної аграрної політики екологізацію аграрного виробництва. Дане положення цілком логічно увійде до ст. 2, оскільки буде продовженням таких основних стратегічних цілей державної аграрної політики України як гарантування продовольчої безпеки та перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки держави. Також необхідним є внесення доповнень до ст. 3 цього Закону шляхом віднесення охорони навколишнього природного середовища та раціонального і дбайливого ставлення до природних ресурсів, що використовуються в процесі аграрного виробництва, до основних пріоритетів державної аграрної політики.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що на сьогодні у законодавстві України сформовано достатнє нормативно-правове підґрунтя для забезпечення екологізації аграрного виробництва, що дає підстави говорити про появу нового принципу аграрного права – принципу екологізації аграрного виробництва.

Список літератури:

1. Шиберко В.В. Роль філософії в осмисленні глобальних проблем сучасності / В.В. Шиберко // Соціально-гуманітарні науки в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. Всеукр. наук. семінару (м. Луцьк, 31 травня 2013 р.). – Луцьк : Ред.-вид. відділ Луцького нац. техн. ун-ту, 2013. – С. 142–155.
2. Аграрное право: учебн. / С.А. Боголюбов, М.М. Бринчук, Н.О. Ведышева и др.; отв. ред. М.И. Палладина, Н.Г. Жаворонкова. – М. : Проспект, 2011. – 432 с.
3. Минина Е.Л. Правовые вопросы экологизации сельского хозяйства / Е.Л. Минина // Современные приоритеты в развитии аграрного, земельного и экологического права : матер. межд. науч.-практ. конф., посвященной памяти проф. Козыря М.И. (г. Москва, Инст-т ГиП РАН, 2 марта 2012 г.) / сост. и ответ. ред.: В.В. Устюкова, Г.Л. Землякова. – М. : ООО «Сам полиграфист», 2012. – С. 86–90.
4. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки :

Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 38–39. – Ст. 248.

5. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

9. Лебедева Т.М. Правове забезпечення впровадження екологічно орієнтованих інновацій в Україні / Т.М. Лебедева // Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України : зб. тез наук. доп. учасників круглого столу (м. Харків, 9 листопада 2012 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х. : НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 109–112.

10. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 1. – Ст. 17.

11. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 2 березня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.

12. Про меліорацію земель : Закон України від 14 січня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 11. – Ст. 90.

13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 9 лютого 1995 р.; Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

14. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 3–4. – Ст. 27.

15. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

16. Кодекс законів про надра // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

17. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.

18. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

19. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

20. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.

Статья посвящена исследованию современного состояния правового закрепления экологизации аграрного производства как принципа аграрного права. На основе анализа нормативно-правовых актов и теоретических источников сформулированы предложения по совершенствованию действующего аграрного законодательства в этой сфере.

Принцип экологизации аграрного производства, экологические требования, правовое закрепление.

This article is devoted to the research of contemporary condition of the legal providing of agrarian production's ecologization as a principle of agrarian law. On the basis of analysis of normatively legal acts and theoretical sources there were formulated some suggestions to improve agrarian legislation currently in force in this sphere.

The principle of ecologization of the agrarian production, environmental requirements, legal consolidation.